

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА З СЕМАНТИКОЮ 'РОЗГАЛУЖЕННЯ РІЧКИ НА РУКАВИ' У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЕГІДРОНІМІЧНИХ ОЙКОНІМАХ

Анотація. Гідроніми становлять одне з основних джерел формування ойконімії Східної Славії. Розглядаються дегідронімічні ойконіми, похідні від гідрографічних термінів з семантикою 'розгалуження річки на рукави', з'ясовуються типи їх творення.

Ключові слова: апелятив, гідронім, дегідронімічний ойконім, ойконімічна система, онім.

Summary. Hydronyms are one of the basic sources of oikonym formation in Eastern Slavonic oiconymy. Dehydronymic oikonoms are under consideration which are derivatives from hydrographic terms with the meaning of «branching of the river into arms», the types of their formation are elucidated.

Key words: common noun, hydronym, dehydronymic oikonym, oiconymic system, onym.

Дегідронімічні ойконіми (назви поселень, похідні від назв водних об'єктів) входять в ойконімічну систему кожної з слов'янських мов.

Назви населених пунктів, пов'язані з номінаціями річок, морів, озер, потоків, тобто топографічні назви за класифікацією С.Роспонда [7: 20], можна розділити на дві групи: 1) ойконіми, утворені від гідрографічних термінів (*річка, озеро, гирло, потік, лука*); 2) ойконіми, похідні від гідронімів (назв водних об'єктів): р.*Хорол* → м.*Хорол*, р.*Москва* → м.*Москва*, р.*Случ* → с.*Заслуч*, р.*Вітьба* → м.*Вітебськ*, р.*Дон* → м.*Задонськ*.

Дегідронімічні ойконіми, утворені від географічних термінів, відрізняються від чисто ономастичних топонімів тим, що перші також означають, а другі, на думку Є.Куриловича, тільки називають. Назви поселень нерідко включають до свого складу географічний термін, який є засобом локалізації поселення по відношенню до іншого об'єкта навколишнього середовища.

Основним видом зв'язку географічних термінів з топонімами є їх конкретизація [5: 9]. Традиційно виділяють дві групи термінів: родові, що узагальнюють географічні явища і об'єкти (*річка, озеро, гора* і т. і.), і видові, які вказують на вузькоспеціальні риси і об'єкти (*пік, лука, рукав*) [6: 100].

Географічні терміни мають різні потенції для перетворення у власні назви [8: 61]. Видові терміни частіше ономастизуються, ніж родові.

Для формування класу дегідронімічних назв поселень цікавими є терміни, пов'язані з географічними водними об'єктами, тобто гідрографічні терміни.

Вивченням термінів гідрорельєфу займався М.А.Грицак. Він досліджував гідрографічну термінологію Закарпаття [1; 2]. Детальне вивчення географічної термінології конкретної території дає реальну можливість для „лексико-семантичної типології слов'янських діалектів” [9], „для визначення синхронних і діахронних лексико-семантичних структур” [10] і остаточного встановлення прабатьківщини слов'янства. Вагомим внеском в дослідження українських народних назв гідрорельєфу є праці Дзедзелівського Й.О. [3; 4].

Мета цієї статті – проаналізувати дегідронімічні ойконіми, похідні від гідрографічних термінів з

семантикою 'розгалуження русла річки на рукави', у словотворчому аспекті.

Серед назв гідрорельєфу найбільш поширений у діалектах української мови термін *розтік* в значенні „место разделения улицы или дороги на две, реки на два рукава” [Г, IV:73]. У сучасній українській мові лексема *розтік* вживається у значенні 'місце роздвоєння русла річки' [СУМ, УІІ: 825; ЕСУМ, У: 536–537]. Апелятиви *растока, розток, розтока* з семантикою 'разветвление русла реки, слияние двух рек' трапляються на території Чернігівсько-Сумського Полісся [Череп: 182–183]. У словнику Е.Мурзаєва також зафіксовані лексеми *расток, ростюки* в такому ж значенні. Пор. сербохорв. *растока* – 'дельтовий рукав реки', *расточіе* – 'дельта реки' [СНГТ, II: 167–168].

Назва поселення *Розтока* зафіксована у Борин. р-ні Др. обл. [АТП: 135], с. *Розтока* у Волов. р-ні, с. *Розтока* у Межигірськ. р-ні Зк. обл. [АТП: 286, 363]. Ймовірно, ці ойконіми виникли шляхом ойконімізації (переосмислення контактних гідронімів). Ймовірність підкреслює наявність назв річок *Розтока* в басейні Верхнього Дністра [В: 66]. Назва річки *Розтока* виникла в результаті онімізації місцевого терміна *розтока* 'місце розгалуження русла річки' [3: 133].

Значно більше ойконімів на теренах України утворено шляхом плуралізації: с. *Розтоки* Рахів. р-ну Зк. обл. [ІМСУ: 528], с. *Розтоки* Кутськ. р-ну Стн. (тепер Ів.-Фр.) обл. [АТП: 509], с. *Розтоки* Почаїв. р-ну Терн. обл. [АТП: 579], с. *Розтоки* Вижн. р-ну Чрв. обл. [АТП: 637].

Крім того, на території Івано-Франківської області зафіксовано село *Розточки* Болах. р-ну (Стн. обл.) [АТП: 499]. У СГУ задокументовано потік *Розтічки* і н.п. *Розточки* в Долинськ. р-ні Ів.-Фр. обл. [СГУ: 471].

Невелику групу назв складають синтаксичні ойконіми, що утворюють словосполучення за моделлю „прикметник”+ „іменник”: с. *Верхня Розтока* Волов. округа Зк. обл. [АТП: 682], сс. *Велика Розтока* і *Мала Розтока* Ірш. р-ну Зк. обл. [ІМСУ: 335].

Термін *росток* (*расток*) трапляється у топонімах і на інших слов'янських територіях. Наприклад: *Расток, Растюки* на теренах Росії [КТС: 358], *Рос-*

токи – передмістя Праги (територія Західної Славії) [СНГТ, II: 168]. На теренах Німеччини є місто *Росток*, відоме як слов'янська назва з 1219р. *Rostoc* на березі Балтійського моря [КТС: 358].

До народних термінів гідрорельєфу належать також апелятиви *росіш* - 'розгалуження річок під кутом, меншим як 90°' [2: 79], *розсоха* - 'розгалуження русла річки' [Череп.: 182-183.]. У сучасній українській мові лексема *розсоха* вживається в значенні 'розгалуження двох гілок, відростків на дереві, роздвоєння на кінці якого-небудь предмета.// Місцевість, де що-небудь розгалужується (звичайно надвоє)' [СУМ, УІІ: 813].

У російській мові трапляється народний географічний *россошь* - 'небольшая река, ее рукав, устье', пов'язаний з терміном *рассоха (россоха)*. Лексема *рассоха(россоха)* вживається в значенні 'раздвоение реки, развилок; слияние рек, устье' [СНГТ, II: 167]. В.І.Даль подає слово *разсоха (реки)*- 'разречье'- з позначкою „північно-східне” [Д, ІУ: 48–49]. М.Фасмер доводить зв'язок слова *рассоха* зі словом *соха* [Ф, III: 45, 729].

Термін *росіш* представлений в онімах *Росош* Сваляв.р-ну і *Росош* Тяч.р-ну Зк.обл. [ІМСУ: 564, 646], *Розсоша* Ружичн.р-ну К-П обл. [АТП: 241], *Розсоше* Тиврів.р-ну Він.обл. [АТП: 34].

Найвні також назви, утворені плуралізацією: н.п. *Розсоші* Пир.р-ну Плт.обл. [АТП: 423], н.п. *Розсоші* Великопис.р-ну Сум.обл. [АТП: 525].

Назви поселень, похідні від гідрографічного апелятива *россошь*, трапляються і на теренах Росії. Наприклад, місто *Россошь* у Воронежській області [КТС: 357–358].

Серед назв поселень, похідних від терміна *росіш*, є ойконіми, утворені демінутивізацією: с. *Росішка (Розсішка)* Рах.р-ну Зк. обл. [ІМСУ: 528–529]. Поодинокими прикладами представлені ойконіми, що виникли внаслідок поєднання демінутивізації і плуралізації. Наприклад, с.*Розсішки* Христин.р-ну Кв.обл. [АТП: 294].

Суфіксальні утворення представлені поодинокими ойконімами з формантом **-н(ий)**: х.*Розсошній* Вижн.р-ну Чрв.обл. [АТП: 637].

Термін *розсоха* широко використовується у творенні назв поселень України: с.*Розсоха* Воронов.р-ну Він.обл. [АТП:13], с.*Розсоха* Чорноб. р-ну Кв. обл. [АТП: 295; 11: 41].

Значна кількість назв утворена шляхом плуралізації: с. *Розсохи* Народ.р-ну Жит.обл. [АТП: 179], с. *Розсохи* Дерезн.р-ну К-П.обл. [АТП: 230],

с. *Розсохи* Перемишл.р-ну Льв.обл. [АТП: 342].

Назви поселень з цією основою трапляються і на території Росії. Наприклад, н.п.*Рассоха* в Магадан. обл., н.п.*Рассоха* на р.Поймига в Іркут. обл., н.п.*Рассохи* на р.Шеньга в Архан обл., н.п. *Рассохи* в Перм.обл. [СНГТ, II: 167].

У формі *Rosocha* побутує ця слов'янська основа в ойконімії Західної Славії [Rospond-SNG,1: 273; Profous, 111: 41–542].

В ойконімічній системі України різними моделями представлені суфіксальні утворення:

1) основа **розсох** + формант **- івк(а)**: х.*Розсохівка* Валк.р-ну Хрк.обл. [АТП: 592]; 2)основа **розсох** + формант **-івськ(е)**: с. *Розсохівське* Народ. р-ну Жит. обл. [АТП: 179]; 3) основа **розсох** + формант **-оват(а)**: с.*Розсоховата* Даш.р-ну Він.обл. [АТП: 45]; 4) основа **розсох** + формант **-оват(е)**: с.*Розсоховате* Охтир.р-ну Сум.обл. [АТП: 536]; 5) основа **розсох** + формант **-оватк(а)**: с.*Розсоховатка* Катерин. р-ну Кв.обл. [АТП: 273]; 6) основа **розсох** + формант **-уват(а)**: с.*Розсохувата* Летич. р-ну К-П.обл. [АТП: 234]; 7) основа **розсох** + формант **-уватк(а)**: х.*Розсохуватка* Ротм. р-ну Кв.обл. [АТП : 286]; сс. *Розсохуватка* Златоп.р-ну і Маловиськ.р-ну Крв.обл. [АТП: 304, 308]; 8) основа **розсох** + формант **-уватець**: с.*Розсохуватець* Підвис.р-ну Крв.обл. [АТП: 315].

У значенні 'розгалуження русла річки' вживається і топографічний апелятив *роздори* [Череп.: 182–183]. З такою ж семантикою зафіксована ця лексема в словнику В.І.Даля [Д, ІУ: 27]. Як народний географічний термін, що означає 'разделение реки на рукава', задокументовано це слово в словнику Е.Мурзаєва [СНГТ, II: 164]. Оніми, похідні від терміна *роздори*, широко представлені в ойконімічній системі України: х. *Роздори* Петроп. р-ну Дніпр.обл. [АТП: 121], с. *Роздори* Синельник.р-ну Дніпр.обл. [АТП: 125], с. *Роздори* Лозів. р-ну Хрк. обл. [АТП: 607]. Побутують такі назви і на теренах Росії: *Раздоры* у Волгоградськ., Московськ.обл., *Раздор* в Астраханськ. обл. [СНГТ, II: 164].

Отже, аналіз розглянутих структурних типів деїдронімічних ойконімів із гідрографічними термінами *розтока*, *розсоха*, *росіш*, *роздори* дозволяє зробити такі висновки.

Найбільше ойконімів в українській і російській ойконімічних системах утворюється від гідрографічних термінів *розтік*, *розтока*, *розсоха*, *росіш*.

Проведений аналіз ойконімів дозволив диференціювати основні словотворчі типи назв, похідних від народних назв гідрорельєфу з семантикою 'розгалуження русла річки на рукави'. Найбільше назв, похідних від цих термінів, утворюється шляхом ойконімізації контактних гідронімів, плуралізацією. Суфіксальні назви поселень представлені великою кількістю моделей, які мають мале наповнення. Поодинокі ойконіми виникли внаслідок демінутивізації.

Для творення ойконімів використовуються, звичайно, слова, вже оформлені відносно існуючих у тій чи іншій мові словотвірних моделей, складні слова, словосполучення. Але засоби топонімічного словотвору мають і певні особливості, зумовлені специфікою ойконімічної системи.

Література

1. Грицак М.А. Назви гідрорельєфу і гідронімія (Назви джерел і стоячих вод) // 111 Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція: Тези. – Київ, 1965. – С.35–39.
2. Грицак М.А. Назви гідрорельєфу в говірці с.Ясіня Закарпатської області // Питання гідроніміки: Матеріали 111 Республіканської ономастичної (гідронімічної) наради. – К., 1971. – С. 74–80.
3. Дзензелівський Й.О. Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу // *Onomastica*. – 1972. – R.XVII. – С. 109–147.
4. Дзензелівський Й.О. Українські народні назви гідрорельєфу // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат (тематичний збірник). – Ужгород, 1982. – С. 3–53.
5. Карпенко Ю.А. Взаимосвязь географических терминов и топонимов // Местные географические термины в топонимии: Тезисы докладов и сообщений. – М., 1966. – С. 6–9.
6. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М., 1974.
7. Роспонд С. Структура и статиграфия древнерусских топонимов // Восточнославянская ономастика / Отв. ред. А.В.Суперанская. – М., 1972. – С. 9–89.
8. Склярєнко А.М. Степень „ономатизации” топонимов разных типов // Восточнославянская ономастика. Исследования и материалы. – М., 1979. – С. 58–69.
9. Толстой Н.И. Некоторые проблемы и задачи изучения славянских географических терминов // Местные географические термины в топонимии: Тезисы докладов и сообщений. – М., 1966. – С. 16–19.
10. Толстой Н.И. К проблеме изучения славянских местных географических терминов // Вопросы географии. – М., 1970. – № 81 : Местные географические термины в топонимии. – С. 46–53.
11. Україна. Оглядова мапа. Мірило 1:1000000. Пояснювальний текст. – К., 1994.

Скорочення

- АТП – Українська РСР:Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К.,1947. – 1064 с.
- В – Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Етимол. слов.-довід. – К., 2007. – 120 с.
- Г – Словарь української мови /Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченка. – К.,1907–1909. – Т. 1–ІУ.
- Д – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка . – М., 1955. – Т.1У.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., 2006. – Т.У.
- ІМСУ – Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область. – К., 1969.
- КТС – Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. – М., 1966.
- СНІГТ – Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов: В 2 т. – М., 1999.
- СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т.– К., 1970-1980. – Т.УІІ.
- Ф – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1971. – Т.111.
- Череп. – Черепанова Е.А.Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (Опыт семантической классификации) // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. – М., 1983. – С.173–189.
- Profous – Profous A. Místní jména v Čechách. 1 –У. – Praha, 1947–1960.
- Rospond – SNG – Rospond St. Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i polnocnej. 1–11.,Wrocław – Warszawa, 1951.